

РЕЛІГІЙНА ВІРА ТА МОРАЛЬ ЯК КЛЮЧОВІ ДЕФІНІЦІЇ БОГОСЛОВСЬКОЇ ДУМКИ УКРАЇНСЬКИХ ІСИХАСТІВ-ТРАДИЦІОНАЛІСТІВ

МИКОЛА, ШКРІБЛЯК¹
ОЛЕКСАНДР, ЦІСАР²

Анотація

У статті висвітлено історичні передумови та особливості формування релігійно-філософської думки на теренах України в модерно-барокову добу під впливом провідних ідей богословського мислення представників ісихатсько-традиціоналістського крила. Проаналізовано основні джерела та чинники, що визначили зміст, конфесійні, світоглядно-ціннісні та морально-етичні особливості релігійно-філософського трактування таких важливих релігієзнавчих понять і категорій, як релігійна віра та релігійна мораль. Зроблено спробу обґрунтування важливості залучення теоретико-методологічного ресурсу й інтелектуальної спадщини теоретиків ісихастського руху, що склали ядро української національної традиції філософування та богомислення в середовищі східноєвропейського академічного філософсько-богословського дискурсу, визначивши на століття траєкторію та ідейну спрямованість тлумачення ключових дефініцій християнської антропології та релігійно-богословської думки загалом. Значну увагу дослідження сфокусовано на проблемі вираження специфіки становлення автентичного ісихазму з його когнітивним та морально-ціннісним і виховним потенціалом, що має неабиякий суспільний резонанс і запит у наш час, а надто ж в контексті пошуків нових ідейно-ціннісних матриць поведінки та взаємовідносин, що суттєво підважені повномасштабною загарбницькою віроломною війною Росії проти України, адже у статті визначено вплив ісихазму на конституювання релігійно-філософських основ духовних і моральних цінностей, світогляду та ідейної спрямованості мислення, транспозиції ідей ісихії не лише в чернечій практиці, подвижництві та благочесті, а й на формування духовної культури українського народу в цілому. І, нарешті, визначено зв'язок та з'ясовано межі впливу ісихазму українських-традиціоналістів на структурування та ідейно-сміслову наповнення національної релігійно-філософської думки, представлені творчістю Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича та багатьох інших українських мислителів, які, опираючись на філософію та теологію ісихатів-традиціоналістів і, зокрема, на їхні концепції релігійної віри та моралі, обґрунтували появу нового особливого напрямку в українській релігійно-філософській думці модерно-барокової доби – «філософія серця».

Ключові слова: ісихазм, представники традиціоналістського ісихазму, релігійна віра, релігійна мораль, релігійно-філософська думка.

Постановка проблеми. У межах нашого дослідження головним завданням статті є релігієзнавчо-філософська об'єктивізація та наукова концептуалізація понять «релігійна віра» та «релігійна мораль» як ключових дефініцій богословської думки українських ісихастів-традиціоналістів.

У цьому зв'язку варто дещо глибше зануритися в історію ісихатського руху, оскільки ісихазм став невід'ємною компонентою не лише теорії та практики богомислення та богопізнання, що складає невід'ємну компоненту християнської аскези, а й каталізатором української релігійно-богословської думки модерно-барокового періоду й якийсь час залишався чи не головним

світоглядним вектором і навіть методологічною магістраллю для більшості українських релігійно-богословських шкіл та інтелектуально-духовних осередків. Представники ісихатського традиціоналізму справили визначальний вплив на філософію, а також присутні у працях Григорія Сковороди та Памфіла Юркевича.

Окрім суто інтелектуальної діяльності вони запровадили практику звільнення від пристрастей і гармонізацію людських енергій, саме у такий спосіб відбувається «збирання» духовних сил людини та свідоме їхнє спрямування на досягнення своєї самості й наближення до Бога. При цьому практика скеровування розуму в серце постає як радикальна перебудова енергій і спосіб досягнення містичного екстазу шляхом внутрішнього споглядання.

Аналіз досліджень і публікацій. До джерельної бази передусім належить «Книжиця» (в шести розділах) Василя Суразького, корпус творів Івана Вишенського, «Діоптра» Віталія Дубенського,

Corresponding authors:

¹ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)

E-mail: m.shkriblyak@chnu.edu.ua;

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6036-5242>

² Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)

E-mail: tsisar.oleksandr@chnu.edu.ua;

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6718-6976>

матеріали щодо «практикуючих ісихастів» – Ісакія Борисковича, Іова Княгиницького й Іова Желіза, Інокентія Гізеля та ін. Звісно, що не у всіх цих авторів акцент зроблено на релігійно-філософській концептуалізації дефініцій релігійної віри та релігійної моралі, однак їхні богословські сентеції і, зокрема, викладені, наприклад Гізелевому трактаті «Мир з Богом людині», складають основу їх ідейно-сміслового навантаження. Особливо ці категорії викристалізуються в контексті гамартологічної думки ісихастів-традиціоналістів.

Історичний аспект досліджували багато українських вчених, серед яких М. Грушевський, І. Костомаров, Н. Мизак, А. Яремчук та ін. Серед філософів, які доволі ґрунтовно висвітлювали вплив теоретиків ісихастського традиціоналізму на духовно-культурне і суспільно-політичне життя українського народу варто назвати Івана Гарата, Наталію Іщук, Анатолія Колодного, Петра Кралука, Дмитра Чижевського, Юрія Чорноморця та ін.

Водночас, аналізуючи джерела ісихастського руху на теренах України та вплив його найяскравіших представників на становлення і розвиток релігійно-філософської думки в модерно-бароковий період, ми дійшли висновку, що традиціоналістський ісихазм (Вишенсько-Залізівий та Величковській парадигмі) має суперечливе значення для української історії і боротьби за власну національно-релігійну та державну ідентичність.

Мета дослідження – визначити роль ісихастів-традиціоналістів у становленні богословської думки та концептуалізації православно-богословського трактування понять релігійної віри і моралі.

З мети випливають такі завдання:

– проаналізувати історичні передумови та світоглядні особливості формування української національної релігійно-філософської думки доби модерну та бароко;

– визначити специфіку змістового наповнення релігієзнавчих понять «релігійна віра» та «релігійна мораль», що сформувалися під впливом їх трактування ісихастами-традиціоналістами;

– обґрунтувати важливість і доцільність залучення інтелектуальної спадщини теоретиків ісихастського руху, які заклали основи ідейно-ціннісних матриць поведінки крізь призму православно-богословського розуміння змісту і природи християнської релігійної віри та моралі;

– унаочнити зв'язок і межі впливу ісихазму українських-традиціоналістів на ідейно-сміс-

лову кореляцію національної релігійно-філософської думки, представлені творчістю Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича та багатьох інших українських мислителів – теоретиків кордоцентризму.

Виклад основного матеріалу. У православній духовно-релігійній традиції систематизація принципів духовного відречення від світу відбулася у межах ісихазму, який необхідно дослідити та переосмислити в контексті сьогодення, коли суспільство перебуває в умовах війни, конфліктів та втрачаючи духовні цінності. Сьогодні важливо показати як молитва через єдність з Абсолютом може подарувати мир, спокій та душевну гармонію.

«Ісихія» – це поєднання всіх тілесно- і духовно-розумових якостей людини в акті божественної молитви, тобто «розум сходить в серце» (Іщук, 2012, с. 40).

Сучасна наукова література пропонує декілька варіантів дефініції терміну «ісихазм». Його розуміють як: а) ідеал ранньохристиянського подвижництва, розповсюджений серед монахів-самітників; б) психосоматичний метод самозаглиблення й медитації з постійним промовлянням молитви; в) систему богословських понять, розроблених св. Григорієм Паламою (Іщук, 2012, с. 42).

Зауважимо, що в православ'ї традиційно розрізняють три рівні молитви:

– молитва вуст або усна молитва;

– молитва розуму або розумна молитва;

молитва серця (або, точніше, розуму в серці), так звана сердечна молитва, її позначають як «не просто промовляння нами слів, а як частину нас самих, як дихання або стукіт серця» (Каллист, 2004, с. 67).

Також у ісихастській практиці важливу роль відіграє досвід, він виступає як співбуття людини з Богом через невинну молитву, тобто у безперестанному промовлянні Ісусової молитви. Плодом невинного молитовного діяння стає синергія – поєднання енергій і співтворчість Бога та людини. В результаті синергії людина набуває стану безпристрасності, що супроводжується зникненням усіх «земних» та домінуванням божественної пристрасті прагнення до Бога. Ісихасти-традиціоналісти запропонували чисту молитву у контексті споглядання нетварного Світла пов'язану з безпосереднім сприйняттям людиною енергії Бога, що супроводжується обожненням тіла разом з душею, тобто відкриттям перед людиною антропологічних перспектив.

Як справедливо зауважують сучасні богослови, людина може змінити місце проживання, переселитися до пустелі, але серцем перебувати у метушні великого міста і, навпаки, «можна тілом перебувати в місті – і зберігати ісихію в серці. Справа не в тому, де ми перебуваємо, а в тому, що при цьому відбувається у нашій душі» (Каллист, 2004, с. 79).

Ісихасти відмовляються від виконання будь-яких соціальних ролей навіть у малій соціальній групі, але водночас, дистанціюючись вони не уникають призначення бути духовними світочами і прикладом служіння для братів у Христі. Але ця місія актуалізується у межах парадигми соборності, спрямованої на «згоду, одностайну участь віруючих у житті світу й церкви, колективну життєтворчість та колективне спасіння» (Іщук, 2012, с. 43), єдність усього хрещеного люду й бажаний ідеал спілкування і співжиття людей.

Плотською людиною завжди керує чуттєвість, яка породжує душевну неміч, тому щоб уникнути цього, потрібно прагнути до віри, адже саме у ній людина може «узріти» Бога й отримати від нього божественні думки. Важливим для зміцнення віри, вважають ісихасти-традиціоналісти є самоспостереження, аналіз помислів душі, зосередження на внутрішньому Я. Допускаючи можливість безпосереднього спілкування з Богом, єднання з ним, розвивається вчення про «розумну» або Ісусову молитву.

Ісихазм також став невід'ємним елементом церковної культури в Україні XV–XVI ст., справив помітний вплив на українських діячів консервативного спрямування, зокрема, на острозьких книжників-традиціоналістів, Івана Вишенського, Іова Княгиницького та інших. Відгомони ісихазму (правда, уже трансформовані) зустрічаємо в Україні й у пізніші часи. Їх можна побачити в Захарії Копистенського, Ісайї Копинського, Іоникія Галятовського, Паїсія Величковського, Інокентія Гізеля, навіть у Григорія Сковороди та Памфіла Юркевича. Зрозуміти без ісихазму українську соціально-філософську думку пізнього Середньовіччя і навіть ранньомодерного часу неможливо. Адже це вчення суттєво вплинуло на православну богословську думку і на православну духовність.

Центром ісихазму на вітчизняному ґрунті стала Києво-Печерська лавра, тісно пов'язана з Афоном. Причому ісихазм, що поширювався на Україні, включав у себе як практику (аскетичний спосіб життя), так і теорію – усвідомлення необхідності активного політичного життя.

Вони пропонували самозаглиблення, концентрацію на власному Я, зрештою, «втечу від світу». Таке світосприйняття хоча й відповідало настроям українців періоду «темних віків», насправді виявилось деструктивним у плані соціального й політичного розвитку – вважає дослідник П. Кралюк.

Проте мовчання не зводиться до простого фізичного утримання від будь-яких словесних суджень, воно було сповнене великого таємничого гносеологічного смислу, який виявляється через страх «невідання».

Вилив ісихазму на Україні відчувався до початку XVII ст., зокрема у творчості Івана Вишенського, Кирила Транквіліона-Ставровецького, у «Вертограді духовному» Фікари, «Алфавіті духовному» Ісайї Копинського та «Діоптрі», яку в 1612 р. переклав і склав до неї вступ ієродиякон з Волині Віталій. Ці автори розглядали самопізнання, моральне самовдосконалення, «розумне діяння» і сувору аскезу як шлях до отримання благодаті, досягнення раю ще в земному житті. Разом з проповіддю зречення мирських благ вони, ідеалізуючи відносини в ранньохристиянській громаді, проводять ідеї рівності, братства. Як видно з вищенаведеного, ісихазм суттєво вплинув на українську філософську думку епохи середньовіччя. Його пропагандистами були насамперед полемісти (Клірик Острозький, Іван Вишенський, Захарія Копистенський та інші).

Погляди ісихастів знайшли вияв у творчості письменника-полеміста Івана Вишенського, котрий надавав великого значення самопізнанню, адже завдяки цьому можна подолати свою внутрішню форму й увійти у внутрішній духовний контакт із вищим буттям, тому віра за словами Вишенського – це не товар, який можна купити і таким чином «забронювати» собі місце в райських хащах, а це тяжкий шлях боротьби з самим собою. Проти лицемірства у вірі виступав письменник, адже у житті важливо наслідувати християнську мораль.

Однодумцем і другом Івана Вишенського був Іов Княгиницький, тривалий час перебуваючи на Афоні, вивчав ісихастські практики, згодом ці практики поширював і на українських землях, коли сюди прибув. Ним були засновані Угорницький монастир і Скит Манявський. У своїх повчаннях він закликає до пізнання Бога, адже Його неможливо пізнати з допомогою людського розуму, однак це не означає, що з Ним неможливо спілкуватися. Божественна енергія, розлита в усьому світі, вона

присутня також в людях і якщо люди її не мають, то це наслідок нечистоти, нездатності до сприйняття. Поєднання з Богом відбувається завдяки «стяжанню богоподібних чеснот» і «богоспівкувальній молитві» (Палама Г., 1992, с. 53), що виливається через віру і дотримання Божих заповідей.

Під впливом таких ідей в українській книжності розвивається вчення про «внутрішню людину», в оболонці богословських тлумачень якої виступав філософський аспект «Ареопагітик». Ця людина вважалася зверненою виключно до свого надприродного творця, а її осягнення було можливе лише за умови сходження божественної благодаті. Саме на досягнення єдності з Богом через самопізнання, самозаглиблення у внутрішній духовний світ націлювала людину ісихастська концепція, яка справила значний вплив на поширення в Україні ідей неоплатонізму, що, поряд з аскетичними творами, розповсюдженими в період другого південнослов'янського впливу, поставали її джерелом.

Важливу роль щодо теми моралі відіграє праця «Мир з Богом» українського полеміста Інокентія Гізеля, він одним з перших звернувся до питання сутності людської природи з позицій раціонального осмислення та застосування інструментарію схоластичного філософствування. У своїй праці він звернувся до створення на засадах православної догматики раціонально осмисленого морального вчення, що стало першою православною працею з морального богослов'я.

Вихідним пунктом паламітського богослов'я було питання, яким чином людина може пізнати Бога і засвідчити Його присутність, якщо Бог у своїй сутності є абсолютно трансцендентним. Їхньою головною ціллю було пояснити, яким чином досвід божественного світла, який переживали ісихасти, був можливим і легітимним. Отже, необхідно було підкреслити одночасну трансцендентність та іманентність Бога, Його одночасну пізнаваність і непізнаваність, цілісність та відкритість назовні, або ж, більш сучасною мовою, Трійцю іманентну та ікономічну.

Це розрізнення було необхідним для того, щоб показати, що стан обоження, що набувається людиною через співдію божественній несотвореній благодаті, не є ефемерним, він справді можливий не лише колись в есхатоні, але й вже тут, на землі за допомогою віри та моралі.

Бог у своїй непорушній природі відомий лише самому собі, а пізнаваною є лише та Його природа, що врешті спускається до нас і виражається

у славі, коли Бог управляє своїми творіннями (Gregorius Nazianzenus, 1978, с. 104–107). Це розрізнення не між Богом і творіннями, а між тим, як Бог знає Себе і як ми Його знаємо.

Через свої несотворені енергії Бог особисто уприсутнюється всюди. Його світло пронизує створіння, і водночас Бог є незмірно понад цим творінням (Gregory Palamas, 1898, с. 342). Цілий світ є великою неопалимою купиною, проникнутою чудесними й невимовними божественними енергіями (Gregorius Palamas, 1898, с. 615).

Отже, обмін енергіями між Богом та людиною, що має за свій наслідок богопізнання, є нічим іншим, як стосунком любові між Божими Особами та людиною. Ця основа теза як Святого Письма, так й ідей українських ісихастів-практиків.

Стосунки між Богом і людиною, а отже, й енергії, є особовими, іпостасними, тому це особливо пов'язані з тайною Воплочення та Триєдиного буття Бога. Обмін енергіями між Божою та людською іпостасями проявляється у стосунках любові та полишенні будь-якого чуттєвого та розумового сприйняття позаду на час цього досвіду. Таким чином, людина визнає, що справжнє богопізнання завжди перевершує її власну природу. «Він Сам в середині мене являється, виблискуючи в убогому серці моєму, звідусіль просвітлюючи мене безсмертним світлом і всі члени мої освітлюючи промінням. Весь обнімаючи мене, Він усього мене покриває цілуванням і всього Себе мені недостойному дарує. І я насичуюсь Його любов'ю і красою, і наповнююсь божественною насолодою і солодістю. Я стаю причасником світла і слави: лице моє, як і Возлюбленого мого, сіяє, і всі члени мої стають світлоносними. Тоді я стаю кращим з кращих, багатшим від усіх багатих, буваю сильнішим від усіх сильних, величнішим від царів і значно чеснішим від чогось видимого, не лише – землі й того, що на землі, але і неба й усього, що на небі, маючи (в собі) Творця усього» (Симеон Новий Богослов, с. 402).

«Ти підняв мене, Спасе мій, і з Ангелами, краще все ж з Тобою – Творцем усього співперебувати удостоїв, і співрадіти з Тобою, і бачити незрівняну славу лица Твого, і досита насолоджуватись неприступним світлом, і радіти й веселитися невимовною радістю через співжиття, Владико, з Твоїм невимовним світлом. Насолоджуючись невимовним тим світлом, я веселився і радів з Тобою, Творцем і Сотворителем, споглядаючи невимовну красу лица Твого» (Симеон Новий Богослов, с. 184). Саме в цих словах преподобного Симеона зосереджені

всі характерні особливості бачення Світла такі, як: радість, торжество, краса, невимовність, незбагненість, близькість до Бога, адже Він Сам відкривається в Світлі й у Своїй славі, що власне своїми практиками підтверджували ісихасти богословської думки України. Віра може подарувати Світло, а з ним і всі інші особливості характерні для Абсолюту.

Дослідник Василь Кривошеїн, продовжуючи роздуми на дану тему каже, що лише той, хто досягнув чистоти серця, як наслідок отримує нагороду через видіння Бога. Воно починається насправді в реаліях цього життя, бо навіть сам Христос наголошував, що «невидимий Бог робиться видимим для чистих серцем» (пор. Мт 5,8) (Симеон Новий Богослов, с. 410).

Отже, з одного боку «неможливо увійти до Царства Небесного тому, хто ще в реальному житті не одягнеться в Христа, як Бога, й підніметься до споглядання Його і не досягне того, щоб Він жив у ньому» (Симеон Новий Богослов, с. 480).

В цілому про значення цих традицій гарно описав Митрополит Іларіон (Огієнко): «... це вони, скромні українські монахи й монашки, Божі бджоли, створили нам усе те, що маємо найкращого в нашій духовній культурі і чим ми пишаємось й тепер» (Огієнко, 2002, с. 159).

Висновок

Підсумовуючи статтю, варто підкреслити, що ісихазм сформувався як містико-аскетична традиція східного християнства, суттю якої є обожнення людини – її повне єднання з Богом під час земного життя – аж до реального ставання «богом за благодаттю, а не за сутністю». Засобом, що дозволяв досягнути такого стану була молитва серця, що знайшла своє відображення і в українській філософії і в житті ісихастів-традиціоналістів. Тому релігійні стосунки з Господом на рівні ісихастської синергії стали духовною співтворчістю, що творять новий світогляд, віру та мораль.

Список використаних джерел

- Gregorius Nazianzenus. Oratio 28, 3, éd. / P. Gallay, SCh 250. Paris, 1978. P. 104–107.
- Anastos Gregory Palamas'. Radicalization of the Essence. P. 342.
- Capita physica, theologica, moralia et practica 78. PG 150. 1176 с.
- Gregorius Palamas. Pro sanctis hesychastis III 2, 7, ed. Meyendorff. Vol. 2. P. 615.
- Вишенський І. Твори. З книжної української мови / перекл. В. Шевчук ; передм. і приміт. В. Шевчука. Київ : Дніпро, 1986. 247 с.
- Гарат І.В. Ісихазм у контексті розвитку богословської думки. *Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво* : матеріали VIII міжнародної конференції. Львів : Львівська православна богословська академія, 2015. С. 60–65.
- Гізель, Іннокентій. Мир с Богом человеку. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1669. 666 с.
- Григорій Палама. О молитве и чистоте сердца. Добротолюбие. 1992. Т. 5.
- Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Київ, 1995. Т. V. Кн. 1. С. 188–190.
- Діоптра, альбо Зерцало и выражене живота людского на том свете. Єв'є – Вієвіс : Друкарня Вільнюського братства. 1612. 181 с.
- Ігнат'єв В. Ісихазм: суперечність наративів у релігійно-філософському дискурсі. *Філософські обрії*. 2014. № 32. С. 70–81.
- Ішук М.В. Соціальні мотиви ісихазму. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2012. № 2. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2012_2_11
- Каллист (Уэр). Внутреннее Царство / пер. с англ. Київ : Дух і літера, 2004. 196 с.
- Книжиця (в десяти розділах). Острог, 1598. 144 с.
- Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. Львів : Логос, 1996. 184 с.
- Костомаров М. Князь Костянтин Костянтинович Острозький. Між двох вогнів. Друга половина XVI – перша половина XVII ст. Київ : Україна, 1996. С. 295–319.
- Кралюк П. Ісихазм та його поширення на українських землях. URL: https://risu.ua/isihazm-ta-yogo-poshi-rennya-na-ukrajinskih-zemlyah_n83519
- Мизак Н. Етнологія релігії. Чернівецький національний університет. Чернівці : Рута, 2013. 160 с.
- Мозговий І. Формування і поширення на Україні ісихастської редакції неоплатонізму (XIV–XVII ст.). URL: <https://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream>.
- Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українське монашество / отець Іван Огієнко ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2002. 393 с.

Симеон Новий Богослов, преп. Твори. Т. 3. Гімн 7, 48. Пор. В. Кривошеїн, Преподобний Симеон Новий Богослов. № 402. С. 184.

Усікова Л. Ісихазм у монастирській культурі Київської Русі і духовне відродження сучасної України. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2015. № 2 (6). С. 107–110.

Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Смолоскип, 2005. Т. 1. С. 3–162.

Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопагіта до Геннадія Схолярія. Київ : Дух і літера, 2010. 568 с.

Шкрібляк М. «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси. Чернівці : Наші книги, 2016. 399 с.

Яремчук А. Ісихастська традиція в православному світі Сирії, Болгарії, Сербії, Румунії та Грузії. *Релігія та соціум*. 2013. № 3–4 (11–12). С. 150–156.

References

Gregorius, Nazianzenus (1978). Oratio 28, 3, éd. P. Gallay, SCh 250, Paris. 104–107.

Anastos, Gregory Palamas Radicalization of the Essence. 342.

Capita physica, theologica, moralia et practica 78, PG 150. 1176.

Gregorius Palamas, Pro sanctis hesychastis III 2, 7. ed. Meyendorff, 2. 615.

Vyshenskyi I. (1986). Tvory. Z knyzhnoi ukrainskoi movy perekł. V. Shevchuk; peredm. I prymit. V. Shevchuka. Kyiv : Dnipro. 247.

Harat, I.V. (2015). Isykhazm u konteksti rozvytku bohoslavskoi dumky. *Khrystyianska sakralna tradytsiia: vira, dukhovnist, mystetstvo* : Materialy VIII mizhnarodnoi konferentsii. Lviv : Lvivska pravoslavna bohoslavska akademiia. 60–65.

Hizel, Innokentii (1669). Myr s Bohom cheloviku. Kyiv : Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry, 1669. 666.

Hryhoryi, Palama (1992). O molytve y chystote serdtsa. Dobrotoliubye. T. 5.

Hrushevskiy, M. (1995). Istoriia ukrainskoi literatury: V 6 t., 9 kn. Kyiv. T. V. Kn. 1. 188–190.

Dioptra. (1612) albo Zertsalo y vygrazhene zhyvota liudskoho na tom svete. Yevie – Viievis : Drukarnia Vilniuskoho bratstva. 181.

Ihnatiev, V. (2014). Isykhazm: superechnist naratyviv u relihiino-filosofskomu dyskursi. *Filosofski obrii*. 32. 70–81.

Ishchuk, M.V. (2012). Sotsialni motyvy isykhazmu. *Visnyk Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Filosofiia. Kulturolohiia*. 2. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2012_2_11

Kallyst (Ур) (2004). Vnutrennee Tsarstvo / Per. s anhl. Kyiv : Dukh i litera. 196.

Knyzhysia (v desiaty rozdilakh) (1598). Ostroh. 144.

Kolodnyi, A.M., Fylypovych L.O. (1996). Relihiina dukhovnist ukrainsiv: vyiavy, postati, stan. Lviv : Lohos. 184.

Kostomarov, M. (1996). Kniiaz Kostiantyn Kostiantynovych Ostrozkyi. Mizh dvokh vohniv. Druha polovyna XVI – persha polovyna XVII st. Kyiv : Ukraina. 295–319.

Kraliuk, P. Isykhazm ta yoho poshyrennia na ukrainskykh zemliakh. URL: https://risu.ua/isihazm-ta-yogo-poshi-rennya-na-ukrajinskih-zemlyah_n83519

Myzak, N. (2013). Etnolohiia relihii. Chernivetskyi natsionalnyi universytet. Ruta. 160.

Mozghovyi, I. Formuvannia i poshyrennia na Ukraini isykhastskoi redaktsii neoplatonizmu (KhIV – KhVII st.) – Rezhym dostupu <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream>.

Ohienko, I. (mytropolyt Parion) (2002). *Ukrainske monashestvo / otets Ivan Ohienko; [uporiad., avt. ist.-biohr. narysu ta komentariv M.S. Tymoshyk]*. Kyiv : Nasha kultura i nauka. 393.

Symeon novyi bohoslav, prep., Tvory. Т. 3. Гімн 7, 48. Пор. В. Кривошеїн, Преподобний Симеон Новий Богослов. 402. 184.

Usikova, L. (2015). Isykhazm u monastyrskii kulturi Kyivskoi Rusi i dukhovne vidrodzhennia suchasnoi Ukrainy. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofiia, psykholohiia, sotsiolohiia*, 2 (6). 107–110.

Chyzhevskiy, D. (2005). Narysy z istorii filosofii na Ukraini. Kyiv : Smoloskyp. 1. 3–162.

Chornomorets, Yu. P. (2010). Vizantiiskiy neoplatonizm vid Dionisiia Areopahita do Hennadiia Skholariia. Kyiv : Dukh i litera. 568.

Shkribliak, M. (2016). “Tserkovnyi Pereiaslav” na tli uniinykh kolizii i politykoideolohichnykh stratehii rannomodernoi Ukrainy-Rusy. Chernivtsi : Nashi knyhy. 399.

Yaremchuk, A. (2013). Isykhastska tradytsiia v pravoslavnomu sviti Syrii, Bolharii, Serbii, Rumunii ta Hruzii. *Relihiia ta sotsium*. 3–4 (11–12). 150–156.

MIKOLA, SHKRIBLIAK – Doctor of Philosophical Science,
Associate Professor of Philosophy and Cultural Studies,
Yurii Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)
E-mail: m.shkriblyak@chnu.edu.ua
ODCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6036-5242>

OLEKSANDR, TSISAR – Doctor of Philosophy degree holder,
specialty 031 Religious studies, graduate student,
Yurii Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)
E-mail: tsisar.oleksandr@chnu.edu.ua
ODCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6718-6976>

RELIGIOUS FAITH AND MORALITY AS KEY DEFINITIONS OF THEOLOGICAL THOUGHT OF UKRAINIAN HESYCHASTS-TRADITIONALISTS

Abstract

The article highlights the historical prerequisites and peculiarities of the formation of religious and philosophical thought on the territory of Ukraine in the modern-baroque period under the influence of the leading ideas of theological thinking of representatives of the Hesihat-traditionalist wing. The main sources and factors that determined the content, confessional, worldview-value, and moral-ethical features of the religious-philosophical interpretation of such important religious concepts and categories as religious faith and religious morality are analyzed. An attempt was made to justify the importance of the involvement of theoretical and methodological resources and the intellectual heritage of the theoreticians of the Hesychast movement, which formed the core of the Ukrainian national tradition of philosophizing and thinking about God in the environment of Eastern European academic philosophical and theological discourse, determining for centuries the trajectory and ideological orientation of the interpretation of the key definitions of Christian anthropology and religious and theological thoughts in general. Considerable attention of the research is focused on the problem of expressing the specifics of the formation of authentic hesychasm with its cognitive and moral-value and educational potential, which has considerable social resonance and demand in our time, and also in the context of the search for new ideological and value matrices of behavior and relationships, which is essential undermined by the full-scale invading treacherous war of Russia against Ukraine, because the article identifies the influence of hesychasm on the constitution of religious and philosophical foundations of spiritual and moral values, worldview and ideological orientation of thinking, transposition of the ideas of hesychasm not only in monastic practice, asceticism and piety, but also on the formation of spiritual culture of the Ukrainian people as a whole. Finally, the connection is determined and the limits of the influence of hesychasm of Ukrainian traditionalists on the structuring and ideological and meaningful content of the national religious and philosophical thought, represented by the work of Hryhoriy Skovoroda, Pamfil Yurkevich and many other Ukrainian thinkers, who, based on the philosophy and theology of the hesychasts, are clarified. traditionalists and, in particular, on their concepts of religious faith and morality, substantiated the emergence of a new special direction in Ukrainian religious and philosophical thought of the modern-baroque era – “philosophy of the heart”.

Keywords: hesychasm, representatives of traditionalist hesychasm, religious faith, religious morality, religious-philosophical thought.

© The Author(s) 2023
This is an open access article under
the Creative Commons CC BY license

Received date 17.03.2023
Accepted date 01.04.2023
Published date 17.04.2023

How to cite: Шкрібляк, Микола, & Цісар, Олександр. Релігійна віра та мораль як ключові дефініції богословської думки українських ісихастів-традиціоналістів. *Humanities studies : Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2023. 15 (92). P. 126–132.
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-15-92-15>